

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΓΑΠΙΟΥ ΛΑΝΔΟΥ

Τὸ ἔργο τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου δὲν μελετήθηκε ἀκόμη ἐκτενέστερα¹, δὲν ἔχουμε ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ² οὔτε γιὰ τὴ γενικότερη πνευματικὴ δράση του στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα. Ἡ «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία» εἶναι τὸ πιὸ γνωστὸ ἔργο του, τὸ πιὸ ἀγαπητὸ θρησκευτικὸ ἀνάγνωσμα στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Τυπωμένο πολλὰς φορὰς ἀπὸ τὸ 1641, γνώρισε μεγάλη ἐπιτυχία, πῆρε θέση καὶ σὲ πολλὰς βιβλιοθήκας τῆς Δύσης³ καὶ κυκλοφορεῖ ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Σαλιβέρου».

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται σὲ τρία τμήματα· τὸ τελευταῖον, ἀφιερωμένο στὴν Παναγία, περιέχει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἑβδομήντα περίπου⁴ θαύματα. Στὸν Πρόλογον τοῦ τρίτου μέρους ὁ συγγραφεὺς διευκρινίζει: «Δὲν ἔγραψα τίποτα ἀπὸ τὸν νοῦν μου, ἀλλὰ καθὼς τὰ ἡῆρα τυπωμένα εἰς διάφορους βίβλους διδασκάλων Ἰταλῶν τε καὶ Γραικῶν...». Σύμφωνα μὲ τὴ δῆλωσή του αὐτὴ γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ θαύματα παραπέμπει στὶς πηγές του, ποὺ εἶναι ὁ «Συναξαριστῆς» καὶ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία ποὺ περιέχουν βίους ἁγίων, ὁ «Καيسάριος εἰς τὸν Διάλογον αὐτοῦ» (ἀρ. 48, 51), τὰ «Θαύματα τῆς Ὑπεραγίας τοῦ Σιλβανοῦ» (ἀρ. 54, 55), ὁ «Ἐπίσκοπος

1. Σύντομα ἄρθρα ἢ μικρὲς μελέτες βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθ. 1868, σελ. 313 κέ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique* 17ου αἰ., Παρίσι 1894-95, σὲ πολλὰ σημεῖα. Ph. Meyer, *Agapios Landos*, ἄρθρο στὴ *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, τόμ. 1, Λιψία 1896, σελ. 239-241. L. Petit, *Le moine Agapios Landos*, *Échos d'Orient* 3 (1899-1900) 278-285. S. Petridès, *Agapios, moine grec*, ἄρθρ. στὸ *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, τόμ. 1, Παρίσι 1912, σελ. 895-897. Γ. Κουρνούτου, *Οἱ λόγοι τῆς Τουρκοκρατίας*, Β' [Βασικὴ Βιβλιοθήκη 5], Ἀθ. 1956. Β. Κηδός, *L'histoire de la littérature néogrecque. La période jusqu'en 1821*, Οὐψάλα 1962, σελ. 437-8. Στ. Παπαδοπούλου, *Ἀγάπιος Λάνδος*, ἄρθρο στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 1, Ἀθ. 1962, σελ. 152-154.

2. Petit, ἔ.ἀ., σελ. 280. 3. Αὐτ. ἔ.ἀ., σελ. 282-284.

4. Ἐγὼ ὑπόψη μου τὴ σύγχρονη ἐκδοσις Σαλιβέρου, ὅπου ἀριθμοῦνται 69 θαύματα, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ μερικὰ χωρὶς ἀρίθμηση. Ὁ Petit ἔ.ἀ. ἀναφέρει 72.

Βικέντιος εις τὸν Ἑθικὸν αὐτοῦ Καθρέπτην» (ἀρ. 64). Χωρὶς καμιά παραπομπή μένουν οἱ διηγήσεις τῶν Γερωνικῶν, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλες ἱστορίες ποὺ προφανῶς ἔχουν δυτικὰ πρότυπα καὶ μνημονεύουν γεγονότα ἀπὸ τῆ «Φραγκία», τὴν Ἀγγλία, τὴ Λομβαρδία, τὴ Ρώμη. Παραπομπὲς στὰ παραπάνω βιβλία καθὼς καὶ σὲ ἀρκετὰ ἄλλα γίνονται καὶ στὰ δύο πρῶτα μέρη τοῦ βιβλίου, ποὺ εἶναι περισσότερο θεωρητικά, περιέχουν ὅμως καὶ ἀρκετὲς διηγήσεις. Γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων ποὺ μνημονεύονται στὰ πρῶτα μέρη μιᾶ ὁ Petit¹ καὶ θέτει τὸ θέμα ἂν ὁ Λάνδος διάβασε ὁ ἴδιος τὰ πρότυπά του ἢ χρησιμοποίησε τὰ ὀνόματα ποὺ βρῆκε σὲ παλιότερες ἀνθολογήσεις σὰν τὴ δική του καὶ εἰδικότερα στὸ βιβλίο τῶν θαυμάτων τοῦ Caesarius (βλ. ἐδῶ παρακάτω, σελ. 399). Γιὰ τὸ τρίτο τμήμα μὲ τὰ θαύματα ὁ Petit παραπέμπει μόνο σὲ μιὰ πηγὴ. Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ τῶν προτύπων θὰ ἀσχοληθῶ στὸ σημείωμά μου.

Τὸ αὐτόγραφο τῆς «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίας» σωζόταν σὲ χειρόγραφο τῆς Κοσινίτσας². Μὲ τὴν ἀπώλεια (ἢ τὴν ἄγνωστη τύχη) τῶν χροφ τῆς συλλογῆς αὐτῆς δὲν ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσουμε τὸ ἔργο στὴν (ἢ σὲ μιὰ) ἀνέκδοτη μορφή του, εἰδικότερα τὸ τρίτο μέρος μὲ τὰ θαύματα, ποὺ οὐρίζεται σὲ παραλλαγὲς στὰ παρακάτω ἀγιορειτικὰ χειρόγραφα: Ἰβήρων 342 (Λ. 4462), ἔτ. 1639, Βατοπεδίου 260, ἔτ. 1656 (φφ. 8 - 168) καὶ Βατοπεδίου 261, 17. αἰ. (φφ. 23 - 125^v): «Ἐκ τῶν ὑπερφουῶν θαυμάτων τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου» κ.λ.π.³. Οἱ χειρόγραφοι αὐτὲς συλλογὲς περιέχουν τὸ Προϊμίο καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ θαύματα (ἐξήντα τέσσερα στὰ χροφ Βατοπεδίου), ποὺ δὲν ἀκολουθοῦν τὴν σειρὰ τοῦ ἐντύπου καὶ δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα μ' αὐτὸ στὴ διατύπωση. Τὰ δύο χροφ τοῦ Βατοπεδίου ἔχουν τὸ ἴδιο κείμενο. Τὸ Ἰβήρων δίνει τὰ θαύματα σὲ διαφορετικὴ ἐπιλογή, μὲ μι-

1. Ἐ.ἀ., σελ. 284. Βλ. ἀκόμη καὶ Τοῦ ἴδιου, Agaprios Landos et la Revue Internationale de Théologie, Échos d'Orient 4 (1900-1901) 303-305. Ὁ συγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὸν σχολιασμὸ δημοσιεύματος σχετικοῦ μὲ τὴ δογματικὴ τοποθέτηση τοῦ Λάνδου ἀπέναντι στὰ δυτικὰ πρότυπά του. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. καὶ στὸ προηγούμενο ἄρθρο του, σελ. 282-284 σχόλια καὶ παραπομπὲς σὲ κριτικὴ ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. κέ.

2. Petit, ἔ.ἀ., σελ. 280.

3. Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ εἶναι ἀνέκδοτα. Βλ. σχετικὰ μὲ τὸν τίτλο τους στὸν Petit, σελ. 281, στήλη 2, σημ. 2. Στὸ Βατοπ. 250, φφ. 254-443, ἀκολουθεῖ ἡ «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία». Ἀπὸ τὸ Ἰβήρων 342 ἔχω τὰ περισσότερα θαύματα σὲ μικροφίλμ, ποὺ μοῦ τὸ φρόντισε ὁ καθηγ. κ. Λίνος Πολίτης. Γιὰ τὰ Βατοπεδινὰ ἔχω πληροφορίες λεπτομερεῖς ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀθωνιάδος κ. Μ. Κατραμάδο. Γιὰ τὸ μικροφίλμ καὶ τίς πληροφορίες τοῦ Ἀγ. Ὁρους χρωστῶ θερμὲς εὐχαριστίες.

κρές παραλλαγές στὸς ὕφος. Οἱ παραλλαγές αὐτὲς ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ οἱ διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἔκδοση δείχνουν ὅτι οἱ συλλογές κυκλοφόρησαν ἀρχικὰ ἀνεξάρτητες καὶ ἀργότερα μπῆκαν τροποποιημένες στὴν «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία». Τὸ ἕνα ἄλλωστε ἀπὸ τὰ χφφ χρονολογεῖται στὰ 1639, δυὸ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου.

Καὶ στὸ χφ Ζωγράφου 31 (Λ. 357), 17. αἰ., ἀκέφαλο (χωρὶς τίτλο καὶ ὄνομα συγγραφέα), περιέχεται μιὰ σειρά ἀπὸ 54 θαύματα, καὶ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστωθῇ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμη παραλλαγὴ τῶν «θαυμάτων» τῆς Α.Σ.¹ Μερικὰ ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ χφ αὐτοῦ δὲν περιέχονται στὴν Α.Σ., ἡ σειρά καὶ διατύπωση διαφέρει ἐπίσης (συμπίπτει κάποτε μὲ τὰ ἄλλα χφφ καὶ ἄλλοτε μὲ τὴν Α.Σ. — ὅπως δὴποτε ὅμως οἱ διαφορὲς δὲν εἶναι σημαντικές). Ἐὰν δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάποιον πρότυπο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο χωρὶς ἰδιαίτερο κόπο ἀντέγραψε καὶ διασκεύασε τὰ περισσότερα θαύματά του ὁ Ἀγάπιος Λάνδος, τότε ἔχουμε ὅπως δὴποτε μιὰ ἀκόμη χειρόγραφη «ἐκδοση» – παραλλαγή.

Τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ποῦ παρουσιάζει τὸ χφ Ζωγράφου δὲν εἶναι τόσο ἡ ἀπόδοσή του ἢ μὴ στὸν Λάνδο, ὅσο οἱ πλούσιες παραπομπές στὶς πηγές, πράγμα ποῦ δὲ γίνεται παρὰ ἐλάχιστα στὸ τρίτο μέρος τῆς Α.Σ., ὅπως εἶδαμε παραπάνω. Στὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων παραθέτω μὲ τὴν ἐνδειξὴ Ζ τοὺς αὐξοντες ἀριθμοὺς τῶν θαυμάτων ἀπὸ τὸ χφ Ζωγράφου καὶ μὲ τὴν Α.Σ. τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ τυπωμένου βιβλίου.

1. Σιλβανὸς Ράτζης. Θαύματα τῆς Θεομήτορος (Ζ 3, 4, 5, 7, 8, 45 ~ Α.Σ. 35, 36, 37, 39, 40, 55).
2. Ἰωάννης ὁ Μορεζῆς. Σολομώντειος Κλίνη (Ζ 12, 14, 34, 36 ~ Α.Σ. [λείπει], 16, [λείπει], 11).
3. Καισάρης. Διάλογος (Ζ 40 ~ Α.Σ. 48).
4. Πέτρος Δαμιανὸς (Ζ 41 ~ Α.Σ. 49).
5. Ἱστορία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Ζ 47 ~ Α.Σ. 56).
6. Ἐπίσκοπος Βικέντιος. Καθρέφτης τῶν Ἱστοριῶν (Ζ 48, 49, 53 ~ Α.Σ. 57, [λείπει], [λείπει]).
7. Οὐράνιος Κλῖμαξ (Ζ 52 ~ Α.Σ. 14).
8. Ἀνθισμένον Λιβάνιον (Ζ 54 ~ Α.Σ. 69).

Ἴδου τώρα οἱ πληροφορίες ποῦ μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω γιὰ τοὺς συγγραφεῖς: Ὁ Σιλβανὸς Ράτζης = Silvano Razzi (1527-1611) ἔγραψε ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα ἔργα καὶ τὸ «Miracoli di Nostra Signora» (Φλω-

1. Ἔτσι ὁ ἀ παραπέμπω στὸ ἐξῆς γιὰ τὴν «Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία».

ρεντία 1576)¹. Ὁ Καισάριος = Caesarius v. Heisterbach (ἢ Heisterbacensis, περ. 1180 - 1240) ἔχει γράψει δύο βιβλία μὲ θαύματα: «Dialogus Miraculorum» (Κολωνία 1475) καὶ «Libri VIII Miraculorum»². Ὁ Πέτρος Δαμιανός = Petrus Damiani (1007 - 1072), πολυγράφος καρδινάλιος³. Ὁ ἐπίσκοπος Βικέντιος = Vincent de Beauvais (1184 ἢ 94 - περ. 1264) ἔγραψε ἓνα μεγάλο ἔργο, τὸ «Speculum Majus», χωρισμένο σὲ τρία μέρη: 1) «Speculum Naturale», 2) «Speculum Doctrinale», 3) «Speculum Historiale»⁴. Ἡ «Οὐράνιος Κλῆμαξ» πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Johannes Junior (Johannes Gobius seu Junior) «Scala Caeli» (Lübeck 1476)⁵. Δὲν μπόρεσα νὰ διαπιστώσω τὴν προέλευση τῆς «Ἱστορίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ». Στις ἀπόκρυφες ἱστορίες γιὰ τὴν Παναγία δὲν ἀναφέρεται τέτοιο ἔργο οὔτε στὴ Β.Η.Λ. οὔτε στὴ Β.Η.Γ. Τὸ ἴδιο μένει χωρὶς διαπίστωση τὸ «Ἀνθισμένον Λιβάδιον», ποὺ ὀπωσδήποτε δὲν εἶναι τὸ «Λειμωνάριον» τοῦ Ἰωάννου Μόσχου· οἱ ἱστορίες ποὺ παραπέμπουν σ' αὐτὸ δείχνουν ἐκδηλα τὸν δυτικὸ χαρακτήρα του⁶.

Ἄπὸ τίς ὀχτὼ πηγές στις ὁποῖες παραπέμπει τὸ χφ Ζωγράφου οἱ ἑφτὰ εἶναι δυτικῆς καὶ ἀνήκουν στὴν πλούσια παραγωγή τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῶν Νεώτερων Χρόνων σχετικὰ μὲ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων καὶ τῆς Παναγίας. Ἡ μόνη ἑλληνικὴ πηγή (στὴν ὁποία δὲν παραπέμπει καθόλου ἢ Α.Σ.) εἶναι ὁ «παπὰ κύρ Ἰωάννης ὁ Μορεζῆς ἀπὸ τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης εἰς τὴν βίβλον αὐτοῦ ὅπου ὀνόμασεν Κλίνην Σολομώντειον» (Ζ 36). Ὁ συγγραφέας αὐτὸς εἶναι σήμερα σχεδὸν ἄγνωστος. Ἡ «Σολομώντειος Κλίνη», τελειωμένη στὰ 1599 καὶ ἀνέκδοτη, ἀποτελεῖται ἀπὸ

1. A. Walz, ἄρθρο στὸ Lexikon für Theologie und Kirche, τόμ. 8, Freiburg 1963, σελ. 1026. Ὁ Petit, σελ. 284-5, παραπέμπει σὲ ἄλλο ἰταλικὸ βιβλίον Miracoli della Madona, cioè, la gloriosa virgine Maria. Taurini, per Franciscum de Silva, L'anno 1496. Ἄλλὰ τὸ χφ Ζωγράφου διευκρινίζει τὸ θέμα, γιὰτὶ δίνει τὸ πλήρες ὄνομα καὶ ἐπώνυμο, ἐνῶ στὴν Α.Σ. (βλ. καὶ ἐδῶ πρὸ πάνω, σελ. 387) ἀναφέρεται μόνο ὡς «Σιλβανός».

2. G. Baader, ἄρθρο στὸ ἴδιο Λεξικό, τόμ. 2 (1958), σελ. 965.

3. K. Reindel, ἄρθρο στὸ ἴδιο Λεξικό, τόμ. 8 (1963), σελ. 358-60.

4. A. L. Gabriel, ἄρθρο στὸ ἴδιο Λεξικό, τόμ. 10 (1965), σελ. 798.

5. Bibliotheca Hagiographica Latina, Βρυξέλλες, τόμ. 1, 1898-99, τόμ. 2, 1900-1901, ἀναστατικὴ ἐκδ. 1949, ἀρ. 5372. Ἄρκετὰ ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ τὰ ἐξετάσω στὸ Μόναχο κατὰ τὴ διάρκειαν μιᾶς ὑποτροφίας τοῦ ἰδρύματος Alexander von Humboldt.

6. Ἄλλοῦ (στὰ δύο πρῶτα μέρη τῆς Α.Σ.) ὁ τίτλος εἶναι «Λειμῶν τῶν Ἀνθέων» (σελ. 230) ἢ «Βίβλος Λειμῶνος» (σελ. 262). Ὁ Petit ἀναφέρει τὸν τίτλο ὡς «Pré Spirituel de Jean Moschos» σχετικὰ μὲ τὰ δύο πρῶτα μέρη. Νομίζω πὼς καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν πρόκειται γιὰ τὸν Μόσχο.

60 κεφάλαια θεωρητικά ἀφιερωμένα στὸν ἔπαινο τῆς Παναγίας καὶ 60 θαύματα¹. Φυσικά οἱ πηγές δὲν σταματοῦν ἐδῶ. Καὶ γιὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ χφ Ζωγράφου διαπίστωσα ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μορεζήνου ἢ ἀπὸ κάποια κοινὴ πηγὴ, καὶ ἀρκετὰ ἀπὸ διάφορες ἄλλες ἐλληνικὲς πηγές πού ὁ Λάνδος δὲν τὶς μνημονεύει².

Τὸ θέμα ἂν ὁ Λάνδος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ βοηθήματά του στὸ πρωτότυπο νομίζω πὼς δὲν εἶναι πολὺ σοβαρό. Ἦξερε ὅπωςδήποτε ἰταλικά, ἴσως καὶ λατινικά, εἶχε ταξιδέψῃ στὴν Ἰταλία, καὶ ἐπομένως εἶχε κάθε δυνατότητα νὰ ἔρθῃ ἀπευθείας σὲ ἐπαφὴ μὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτά. Φυσικά δὲν ἀποκλείεται νὰ βρῆκε καὶ πολλὰ θαύματα σὲ ἐλληνικὲς συλλογές, ὅπως τοῦ Μορεζήνου, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ ὅπωςδήποτε ξένα βοηθήματα, πού δὲν τὰ μνημονεύει ὅμως. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὸ 54ο θαῦμα τῆς Α. Σ. ὁ Λάνδος παραπέμπει σὲ τρία βιβλία γιὰ τὴν ἴδια ἱστορία: «Εἰς τὰ θαύματα τῆς Ὑπεραγίας τοῦ Σιλβανού, μέρος, Κεφ. 34, εἰς τὸν Κῆπον τῶν Παραδειγμάτων³ εἰς φύλ. 371, εἰς τὸν Ἀνθισμένον Λειμῶνα, φύλ. 113» (στὸ τέλος τῆς ἱστορίας, γιὰ νὰ διαβεβαιώσῃ τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὴν ἀξιοπιστία της). Ἡ δήλωσή του ἄλλωστε σχετικὰ μὲ τὶς πηγές του γιὰ ὁλόκληρο τὸ βιβλίον καὶ γιὰ τὰ θαύματα (καὶ στὸν γενικὸ πρόλογο τοῦ βιβλίου καὶ στὸν εἰδικὸ τῶν θαυμάτων) ὅτι ἀντλεῖ ἀπὸ «Ἰταλοὺς καὶ Γραικοὺς διδασκάλους» ἢ «ἀπὸ διάφορα βιβλία ἰταλικά καὶ ρωμαϊκά» (=λατινικά) δείχνει τὴ δυνατότητα τῆς ἀμεσης ἐπαφῆς μὲ τὰ πρότυπά του. Οἱ παρα-

1. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Μορεζήνο (Μορεζῆ) καὶ τὸ ἔργο του ἐτοιμάζω ἐκτενέστερη μελέτη.

2. Ὁ Λάνδος ἀπασχόλησε καὶ τοὺς μελετητὲς τῆς ἱστορίας τῆς Manekine, τῆς βασιλοπούλας μὲ τὰ νομμένα χέρια, πού τῆς τὰ ξαναχάρισε ἡ Παναγία μὲ θαῦμα. Βλ. σχετικὰ É. Legend, Recueil de contes populaires grecs traduits sur les textes originaux, Παρίσι 1881, σελ. XVIII-XIX (ὅπου διευκρινίζεται πὼς τὸ πρότυπο τοῦ Λάνδου γιὰ τὸ θαῦμα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ γαλλικὴ διήγηση τοῦ 13ου αἰ., ἀλλὰ μιὰ μεταγενέστερη ἰταλικὴ μίμηση), καὶ M. A. Ch. Gidel, Études sur la littérature grecque moderne, Παρίσι 1886, σελ. 289-301. Ὁ Mario Vitti, Teodoro Montesele, Εὐγένια, Νεάπολη [Istituto Universitario Orientale. Seminario di Greco Moderno] 1965, σελ. 23, παραπέμπει στὰ «Miracoli della Gloriosa Vergine Maria in lingua Tosca: Historiati et nuovamente revisti corretti e stampati e con più miracoli aggiunti, MDXXXVI». Ἀφοῦ ὅμως τὸ χφ Ζωγράφου παραπέμπει (ἀρ. 36) ἀπευθείας στὸ ἔργο τοῦ Μορεζήνου, τὸ θέμα τοῦ προτύπου μετατίθεται ἀπὸ τὸν Λάνδο στὸν Μορεζήνο τώρα πιά.

3. Καὶ γιὰ τὸν τίτλο αὐτὸν δὲν μπόρεσα νὰ κάνω καμιὰ διαπίστωση. Δὲν ξέρω οὔτε ἂν συμπίπτῃ μὲ τὸν «Καθρέπτην τῶν Ὑποδειγμάτων» πού ἀναφέρεται στὸ θεωρητικὸ μέρος τοῦ βιβλίου (σελ. 84).

πομπές μάλιστα του πρώτου και του δεύτερου μέρους είναι τόσο πλούσιες, που δείχνουν «έπιστημονικό» τρόπο εργασίας.

Με το χφ Ζωγράφου έχουμε έναν πληρέστερο πίνακα των πηγών και για άλλα ελληνικά θαύματα της Παναγίας που μιμούνται δυτικά πρότυπα με μεγάλη διάδοση, όχι μόνο διηγήσεις, αλλά και ποιητικά έργα και θεατρικά (μυστήρια) ¹.

Στη χρήση του χφ χρειάζεται προσοχή. Σε μεταγενέστερη στάχωση έχει παραχθῆ έντελῶς ἡ σιμρά τῶν τετραδίων, πού μπορεί νά ἀποκατασταθῆ μέ τίς ἐξῆς μεταθέσεις: (Λείπει τὸ φ. 1), φφ. 2-24 (χωρὶς ἀρίθμηση τετραδίων), τετρ. α'-γ' = φφ. 71-94, δ'-ζ' = φφ. 49-70, ζ'-θ' = φφ. 25-48, ι'-ιε' = φφ. 95-142, ιζ'-κζ' = φφ. 143-239. Τὸ χφ εἶναι γραμμένο ὀλόκληρο μέ τὸ ἴδιο χέρι. Τὰ τετράδια ἀριθμοῦνται στὸ ἐπάνω περιθώριο δεξιά. Τὰ α', β', ιζ', ιη' ἔχουν ἐπίτιτλα κοσμήματα καὶ ἀποτελοῦν μαζί μέ τὰ τετράδια πού ἀκολουθοῦν ἕως τὸ ἐπόμενο κόσμημα ξεχωριστά τεύχη. Τὰ φφ. 2-24 καὶ τὰ δύο πρῶτα τετράδια ἔχουν ἐνιαία παλαιὰ ἀρίθμηση στὴ μέση τοῦ ἐπάνω περιθωρίου: α'-μ'.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιον
Σπουδαστήριον νεωτέρας ἑλλην. φιλολογίας

ΕΛΕΝΗ Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ

1. Δὲ θεωρῶ σκόπιμο νά παραθέσω λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν παραβολὴ πού ἔκρινε μέ τὴν ἔκδοση τοῦ «Διαλόγου» τοῦ Καισαρίου: Caesarii Heisterbacensis monachi ordinis Cisterciensis, Dialogus Miraculorum. Textum... recognovit Josephus Strangé, Coloniae, Bonnae et Bruxellis 1851, 2 τόμοι, ὅπου διαπιστώσα πολλές ἀντιστοιχίες. Ἐλλὰ καὶ ἀρκετὰ θαύματα πού ὁ Λάνδος τὰ ἀποδίδει σὲ ἄλλον συγγραφέα περιέχονται καὶ στὸ ἔργο τοῦ Καισαρίου, πού καὶ αὐτὸς μιμήθηκε ἢ ἀντέγραψε τοὺς παλαιότερους του. Γενικὴ βιβλιογραφία πάνω στὸ θέμα βλ. στὸ ἄρθρο τοῦ X. v. Ertzdorff, Marienlegenden. Lexikon für Theologie und Kirche, τόμ. 7 (1962), σελ. 71-72, καὶ νεώτερη στὸν M. Vitti, ἑ.ἀ. καὶ στὸν Fr. Paschke, Bemerkungen zur lateinischen Handschrift der Berliner Kirchenväter-Kommission, Klio (Beiträge zur Alten Geschichte) 48 (Akademie - Verlag - Berlin 1967) 202-212.